

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Valkai András életéhez.

Alig tudunk valami személyes dolgot Valkai András erdélyi históriás énekszerzőről, aki többek között Bonfinius nyomán 1574-ben *Az Nagysagos Bank Ban Historia*-ját is versekbe szedte. Irodalomtörténeti érdeme, hogy e világhírű tárgyat először foglalta költői formába, így a Katona-centenárium őt is némi figyelemben részesítette (L. Erdős Károly szövegkiadását, Bp. 1930). Szorgalmas versíró volt. Nevével a régi magyar irodalomban még többször találkozunk. De csak a nevével, mert arról, hogy ki és mi volt, ma sem tud semmi közelebbit mondani az irodalomtörténet. Kénytelen bizonytalan sejdítésekre szorítkozni, valahányszor neve előkerül vagy irodalmi működése méltatást kíván. Szabó Károly csupán annyit állapított meg róla, hogy valószínűleg unitárius lehetett (RMK. 48. l.), de Dézsi Lajos szerint ez nem bizonyos, sőt vitatható feltevés (*Tinódi Sebestyén*, Bp. 1912. 176. l.). A XVIII. században élt Rettegi György erdélyi emlékiró azt jegyezte fel róla, hogy tabulae assessor volt (Hazánk I. 1884. EPhK. 1886. 549. l.), de állítása megerősítő adatra s kellő hitelre sem talált. Utalni lehet irodalmunk legújabb tudományos rendszerezésére, Pintér Jenő *Magyar Irodalomtörténetére* (Bp. 1930. II. 330. l.), ahol Valkai András úgy szerepel, mint az egyik kolozs-megyei kalotaszegi község unitárius papja. Való igaz, hogy „Kalota hauasa töueben“ lakott s a „Nemes Kalotaszeg tartományban“ írta verseit. Lakóhelyét s a lelkét marcangoló gyakori bűbánátát majdnem mindenik munkájában emlegeti.

Nem is oklevelekből, hanem egy régi könyvből tudunk meg róla valamit, biznyságául annak, hogy irodalomtörténeti forráskutatásainkban a megfakult kézirati könyvbejegyzéseket is érdemes figyelemben részesíteni.

A kolozsvári róm. kath. főgimnázium XVI. századi eredetre visszanyúló Lyceum-Könyvtára 77. D. l. a-d. sz. a. egy érdekes latin nyelvű kolligátumot őriz. Egykorú kötése négy nevezetes és sokáig népszerű római történelmet foglal egybe: a Hadrianus korában élt Lucius Florusnak Róma dicső tetteit tartalmazó Epitomáját (*Bellorum Romanorum Epitomes libri quattuor*. Viennae, 1518), Sextus Rufus iskolai célokra készült római kompendiumát (*De tribus Romanorum imperandi generibus*. Viennae, 1519), Flavius Eutropius 10 könyvből álló római históriáját (*De gestis Romani populi*. 1510) és a Pompeius Trogus 44 könyvre terjedő egytetemes történelméből készült M. J. Justinus-féle kivonatot (*Justini nobilissimi historici in Trogum Pompeium libri quadraginta quattuor*. Viennae, 1517). A könyvlapok széle és a könyvtábla belső oldala tele van egykorú bejegyzésekkel. Ezekből megtudjuk, hogy első valószínű tulajdonosa — az egyébként előttünk ismeretlen — Szentpály Menyhért volt („Liber Melchioris Zentpaly“), aki 1562-ben halt meg Gyulafehérvárt („obyit Albae Juliae Anno 1562“). Ez az érte-

sítés magától Valkai Andrástól származik, aki jellegzetes szép betűivel 1563-ban írta be nevét először a könyvbe. Úgy látszik, hogy Valkai Szentpály halála után mindjárt birtokába vette a könyvet s két évtizedig szorgalmasan forgatta, minthogy klasszikus műveltségű és a történelem iránt különösen érdeklődő ember volt. Évszámmal keltezett bejegyzése még több van a könyvben (1571, 1577), a legutolsó 1584-ből való. Ennek az a jelentősége, hogy az 1579-ben írt Andoinus és Alboinus históriájával, amikor „elméje forgott nagy soc gondokban“, megszakad Valkai irodalmi működése s teljesen eltűnik szemünk elől. 1584-ben tehát még élt, de állandóan és kedvvel forgatott könyvében névaláírásával többé nem találkozunk. Így valószínűnek látszik az a feltevés, hogy a 80-as évek közepe táján — talán éppen az 1586-iki pestisjárványban — dőlhetett ki az élők sorából.

Könyvének sorsa azonban tovább is figyelemmel kísérhető. Bizonyos, hogy többé nem akadt Valkaihoz hasonló szorgalmas forgatóra, aki sokat sejtető bejegyzéseiből észrevehetőleg még tépelődő gondjait is megosztotta ezekkel a lapokkal. A XVII. századból két beírás jelzi a további nyomokat. Az egyik arról értesít, hogy Mikola László 1680 július 26-án a kolozsvári kongregációnak ajándékozta a könyvet („Donavit Congregationi Kath. Angelorum Reginae Ladislaus Mikola A: D: 1680. Die 26 July“). Ha figyelembe vesszük a Valkai- és a Mikola-család rokoni kapcsolatait, nem szükséges sokat kutatnunk az utakat, amelyeken Valkaink könyve Mikola-tulajdonba jutott. A tizenöt éves diák, családjának legutolsó sarja (1655—1742), aki később törvényszéki ülnök lett s a magyar genealogiai irodalomban is úttörő érdemeket szerzett, bizonyára háláját akarta vele kifejezni a kolozsvári jezsuita kollégium iránt, ahol tanulmányait végezte. Valkai könyvének címlapjára a jezsuiták rá is vezették a tulajdonjogot („Domus Patrum Monasteriensium 1681“) s ettől kezdve a mai napig könyvtári kezelés viseli gondját.

E több mint négyszázéves multú könyv történetének felsorolt mozzanatai magyar műveltségtörténeti szempontból sem érdektelenek. Mégis benne Valkai személye vonja magára leginkább figyelmünket. A könyv minden lapján keze nyomát látjuk s egyszerre mintha oszladoznék az ismeretlen alakjára boruló homály. Útbaigazító gondos lapszéli jegyzetekkel látta el, hogy használatát megkönnyítse. Különösen a népszerű Justinust tanulmányozta alaposan végig. Latin nyelven kivonatolta az egész munkát, néhol még kritikai megjegyzéseket is fűzött hozzá. Egy helyen annak a véleménynek ad kifejezést, hogy a parthusok és a magyarok valaha ugyanazt a nyelvet beszélték. Majd Vergiliusból és Senecaból vett idézeteket ír a könyvtáblára s egy egész oldalon sorolja fel a görög-római mondákból és történelemből ismert igaz barátság képviselőit (Damon és Pythias, Orestes és Pylades stb.), megjegyezve, hogy ismer két erdélyi nemes embert is, kik a barátság jogán minden vagyonukat közösnek tekintik. Olvasás közben latin epigrammákat jegyezgetett a lapszélekre. Ezekből kitűnik, hogy sokat foglalkozott a halál gondolatával s igen megvető véleménye volt a nőkről. Akár tőle származnak, akár kiírta őket valahonnan, jellemzőek arra a lelki indítekra, amely e sorokat papírra vetette. E vontkozásokat a költői képzelet színes képekké kapcsolhatná össze. Az a benyomása az embernek, mintha nem egészen a véletlenül múlt volna, hogy figyelmét Bonfiniusból éppen Bánk bán családi tragédiája kapta meg.

De találunk a könyvben egy olyan pozitív adatot is, amely Valkai András ismeretlen személyét hozza közelebb hozzánk. A könyv első lapjára 1573-ban a tulajdonjogát jelző következő bejegyzést tette: *Sum liber Andrae Valkay Jurati Assessoris Sedis Judiciariae Principis Transsilvaniae 1573*. Ez a minden kétségen kívül álló sajátkezű bejegyzés megerősíti Rettegi György jól-értelmesen nyugvó adatát, amely szintén arra utal, hogy Valkai András a fejedelmi ítélőszék tagja volt. Nem pap, nem tanító, mint a század énekszerzőinek legnagyobb része, hanem előkelő, tehető, tekintélyes, művelt, sokat olvasott, törvénytudó ember, aki az ország igazságügyeinek intézésében is szerephez jutott. Nem hiába, hogy Justinus könyvében is különös figyelemmel olvasta a görög és római törvényhozásra vonatkozó részleteket s emlékeztetőül a könyvtáblára is feljegyezte azt a helyet, ahol Lykurgos törvényeit megkeresheti.

Ebből a könyvből s benne a szépen, gondosan vezetett kézírásból Valkai Andrásnak, a közügyekkel s az irodalommal is foglalkozó régi magyar művelt táblabírónak, alakja lép elénk s határozottabb körvonalakkal kér helyet az irodalomtörténet lapjain.

György Lajos.

Gyermekgyilkos nők népballadánkban.

Eltévelyedett leányok marcangolják lelküket a gyilkosság szörnyű gondolatával, s próbálják egy rettenetes bűnnel eltüntetni hamis vágányra tévedt családi életük bűnének jelképét, az ártatlan gyermeket, a társadalom berozsdásodott előitélete elől, azonban gyakran fellebben a saisi fátyol: nem maradnak titokban ezek a bűnök. A kriminálisták kimutatása szerint gyermekgyilkosságokat többnyire korlátolt, ügyetlen vidéki leányok követnek el, s indító okuk vagy a szeméreméret, vagy a hipokrita erkölcsi felfogástól való félelem.¹ Gyermekgyilkosság városi leányoknál, akik szabadabb erkölcsi légkörben élnek, vagy olyanoknál, akik kiesapongó életmódot folytatnak, nagyon ritkán fordul elő. A gyermekgyilkosságok tehát nem lehetnek az erkölcsi élet fokmérői, bár a tapasztalat azt mutatja, hogy azok az államok, ahol csekély a törvénytelen születésű gyermekek száma, a gyermekgyilkosság által legsúlyosabban terhelt helyek sorába tartoznak.² Magyarországon évek hosszú során keresztül 50—70 között váltakozott a gyermekgyilkosok száma, akik közül 5—15 volt budapesti.³ Az 1895. év statisztikája szerint 72 gyermekgyilkosság történt, s ez nemzetiségek szerint a következőképpen oszlott meg: Magyarlakta területen 36 (Dunántúl 9, Palóc-föld 9, Alföld 18, Székelyföld — eset), míg tót vidéken 24, román vidéken

¹ Földes Béla: *Statisztikai előadások*. Bp. 1904. 99—100. l.

² Hoegel: *Die Straffälligkeit des Weibes*. Archiv f. kr. anthr. V. 231.

³ Irk Albert: *Kriminologia*. Bp. 1912. I. 293. l.

8, orosz vidéken 3, szerb vidéken 1, német vidéken — eset volt.⁴ Ezek a számok mindenesetre jellemzőek az egyes nemzetiségek által sűrűbben lakott területekre, azonban fentemlített okok miatt belőlük ezen vidékek erkölcsére mélyebb következtetéseket nem vonhatunk le.⁵

Ez a tragikus, ez a lélek mélyéből fakadó bűn kiválóan alkalmas a költői feldolgozásra,⁶ s természetes, hogy ennek a típikusan „vidéki“ bűnnek népköltészetünkben is maradandó nyoma van. A nép szívesen beszél egyhangú életének kimagasló eseményeiről, „szenzációiról“, részletekig boncolgatja, elemzi, szokatlan csemegeként megrágja a fantáziáját felizgató eseményt. Valahol nóta is terem, s míg az emberek emlékezete őrzi az eseményt, el-eldalolgatnak róla.

Népballadáinknak a gyermekgyilkos anya típusáról szóló variánsaiban a következő események vannak megénekelve: a) A leány festi magát, szeretője nem veszi el. b) Aigner Lajos szerint ennek a résznek értelme az, hogy a lány „kimegy az erdőbe, hol gyermeket szül, és azt meg is öli.“⁷ A róla szóló versszak majd minden variánsban a következő:

*Bereg Náni kiment az erdőre,
Lefeküdt a tölgyfa hűvösébe,
Hármat-négyet kiáltottam neki:
Kelj fel Náni, meglát itt valaki.*

c) Olyan szilaj, hogy a vásárban három perccet kilenc felé tör. d) Kocsmában fogják el. e) Bort fizet. f) Almát ad a zsandároknak, de nem lehet menekülni. g) Vasraverve viszik a tömlőbe. h) A szeretője szomorúan nézi. i) Vallatják, hogy hova tette gyermekeit. j) Rendesen ezt feleli:

*Egyet tettem diófa tövébe,
Kettőt pedig Tisza közepébe.
Negyediknek is gyilkosa leszek,
Úgy is tudom, örökös rab leszek.*

k) Ruhája (pántlikája, szoknyája), l) cipője megakad a tömlőrostélyban s őret kéri kiakasztására. m) Közeledni próbál hozzá. n) Ő azonban visszautasítja: meg akar javulni. o) Kinéz a tömlő rostélyán: gyermeke jut eszébe. p) Pántlikáját elteszi gyermeke számára. r) Talán kiszabadul. s) Viszik a vesztőhelyre. t) Szeretőjét megátkozza. u) Sírját készítik.

Az egyes variánsok bibliographiája a következő:

Berek Náni. (1). Szabolcsmegyei. Először Arany János *Kossoruja* kö-

⁴ Balogh Pál: *A népfajok Magyarországon.* Bp. 1902.

⁵ Kölcsey is azt mondja (*Beszéd gyermekgyilk. ügyében*): „És mit kell mondanunk, ha meggondoljuk, miképen az iszonyú bűnre — saját gyermekét meggyilkolni — többször és inkább tántorodhatik oly személy, ki az erkölcsiség érzelmét még nem vesztette el, mint olyan, ki minden szép és jó iránt megtompulva, az erkölcsi vesztetség legelső lépcsőjéig jutott.“ Munkái, IV. 17. l.

⁶ Legtragikusabb Goethe Faustjában a gyermekgyilkos Margarete.

⁷ *A magyar népdalról.* Bp. 1872. 29. l.

zölte (1865. I. 401—402. l.) a feljegyző neve nélkül. Ugyanez a variáns megjelent a MNGy. I. 222—224. l. Varró Sándor gyűjtése gyanánt. A 4—5, 7. vsz. becsúszott katonanóta (V. ö. Ethn. 17:239. és MNGy. I. 86. sz.). Ennek kivételével megvannak benne az a, b, c, g, e, k, p, o motívumok lírai részek kíséretében. Érdekes a 13. versszak:

*Bereg Náni, nem fáj-e a szíved
Gyermekedet hogy elveszítetted?
„Fáj a bizon, csak hogy meg nem hasad...
Hej a rózsám Csehországban mulat.“*

Az utolsó sor más variánsokban (10, 16, 19, 23. sz.) nincs meg. Helyette: Holtig zörgetem érte a vasat. (2). Sáros-magyar-berkesi. Kanyaró Ferenc gyűjtése (Ethn. 17:240.). b, e, d, h, p. Kerek egészként hat. (3). Várfalvai (Torda-Aranyos m.). Kanyaró F. gyűjtése (Ethn. 17:240.). b, e, c, f, h, p, r.

Böröcz Náni. (4). Egyházaskéri. (Kálmány: *Szeged népe.* III. 202—203 l.) b, e, s, t. Laza összefüggés a vsz.-ok között.

Hamus Julesa. (5). Hosszúhádi. (Kálmány: *Szeged népe.* III. 202. l.) b, d, i, j.

Hornyák Mari. (6). Felnépi. (Palotásy Gyula: *A legszebb 101 magyar népdal.* Bp. I. 51. l.) Dallammal. Kerekített szöveg: b, d, h, p, k, m.

Kontér Teczsa. (7). Padéi. (Kálmány: *Szeged n.* II. 178. l.) Szeretője neve Bóka Jóska. Töredékes, alföldi közhelyekből összerótt variáns. Vö. 4. sz. variánsal.

Pászttyi Örszi. (8). Pécskai. (Kálmány: *Koszoruk.* I. 30—31. l. 10. sz.) r (változtatással), b, i, h (változtatással: a férfit, Tuzok Jóskát, kísérik). Zavaros.

Smidég kontesz. (9). Török-becei. (Kálmány: *Szeged n.* II. 178—179. l.) Homályos; közhelyekből összerótt. Csak a p motívum van benne tisztán. A férfit, Potyka Pétert, csukják be.

Szabó Ilma. (10.) Maráczai. Donner Lajos gyűjtése. (Nyr. 1:463.) b, h. Töredékes.

Szabó Jula. (11). Sebesi Jób gyűjtése. (Erdélyi Múzeum. V. 1888.) k, m, n. Töredék.

Szabó Örzse. (12). Göcseji. (Kövári Béla: *Göcseji népdalok.* Bp. é. n. 11—12. l. 9. sz.) b, d, g. Bó lírai részek kíséretében.

Szabó Vilma. (13). Nagy-medeséri. Kanyaró F. gyűjtése. (Ethn. 17:241.) b, d, i, j, h, k. (14.) Alsórákosi. Kanyaró F. gyűjtése (Ethnogr. 17:241.). Előbbivel egyező; csak k, p eltérés. (15.) Iklandi. Lejegyezte dr. György János 1897-ben egy szentgericei leánytól. (Ethn. 17:242.) Előbbivel egyező; csak j, h és l. sz. variáns 13. vsz. eltérés. (16.) Nemesdédi. Lejegyezte Kulesár Endre. (Nyr. 6:240.) b, d, u és r (eltéréssel.) (17.) Nemesdédi. (Somogy m.) Elmondta Szabó Imre, lejegyezte Vikár Béla. (MNGy. VI. 29. l. 19. sz.) b, d, i, o. Érdekes az 1. vsz. (megvan még: 10. és 16. sz. variánsban):

*Arra alá dörög az ég alja —
Szabó Vilma paradicsonyalma;
Nem jó ize vagyon az almának,
Kit az Vilma választott magának.*

Kálmány magyarázata szerint (*Az alma jelentősége népköltészetünkben*. Szeged n. I. 172—178. l.) az alma a szeretet szimbóluma, s Vikár is e szerint magyarázza (i. m. 389. l.): „A második sor azt jelenti prózai nyelven, hogy Szabó V. szerelmes természetű, vagy szeretőtartó leány. Nem tűnik ki a költemény további szövegéből, de sejthetjük, s éppen e 3. és 4. sor tartalmából, hogy Szabó Vilmát szeretője árulja el; az alma, melynek nincs jó ize.“ Az almának azonban nem ez a jelentősége. További variánsok mutatják, hogy egészen más értelme lehet ennek a tömör versszaknak. A 3. sz. variáns egyik vsz.-a szerint:

*Berek Náni kiment a nagy hegyre,
Piros almát szedett kötőjébe.
Piros alma tele van féreggel,
Berek Náni tökéletlenséggel.*

Tehát nem a leány szeretőjére, hanem magára a lányra vonatkozik a példa, a szimbólum. Ezt megerősíti még a 4. sz. variáns néhány sora:

*Magja is van annak az almának,
A Böröczné hajadon lányának,*

(18). Mátravidéki (Csehi). Istvánffy Gyula közlése. (Ny. 26:240.) b, i, j, h. Világos, egyszerű összefűzés. (19). Kibédi (marosszéki). Elmondta Péterfy Ferencné, közli Seprődi János. (Ethn. 24:43.) b, d, g, i, j, h, k, l, o. Dallammal. (20.) Sinfalvai (Torda m.). Lejegyezte Gálfi András 1899-ben. (Ethn. 17:242.) b, d, g, h, i, j, k. (21). Szatmármegyei elterjedésére utal Szendrey Zsigmond. (Ethn. 38:244.) (22). Borsod-nádasdi. Cholnoky Lászlóné közlése. (Ethn. 30:74.) b, d, i, j, h. (Változással: Szabó Vilmát viszi a víz, viszi... (23.) Szajáni. (Kálmány: Szeged n. II. 25—26. l. 24. sz.) b, d, h. Közhelyekkel bővített szöveg.

A balladában szereplő nőknek személyazonosságát ma már nagyon nehéz, szinte lehetetlen megállapítanunk.⁸ Nagyon érdekes eredményre vezet, ha megfigyeljük az egyes variánsok eseménysorozatát. Látjuk, hogy majd minden variánsban azonos részek alkotják a ballada magját, amelyekhez gyakran új, lírai részek kapcsolódnak. Ez magában még nem meglepő, hiszen a gyermekgyilkosság tipikus bűn; kísérő körülményei, amelyeket a ballada megénekel, minden esetben ugyanazok, s így a meglevő balladát akármelyik esethez lehet kapcsolni. Feltűnő azonban, hogy a balladákban a kegyetlen anya háromszor-négyszer is elköveti a rettenetes bűnt, tehát többszörös gyermekgyilkos. Erre az esetre az elmúlt században a táblai büntetőperek között nem találtam példát. Tehát az eseménynek igen réginek kell lennie.

Tompos⁹ és Seprődi¹⁰ szerint a ballada újabbkeletű, de módosítanunk kell

⁸ A táblai büntetőperek indexében (Orsz. Levéltár) Berek Náni és Szabó Vilma nevet nem találtam. Szabó Juli (1848, 23506., 1845, 16801., 1843, 14417. stb.) és Szabó Erzsébet (1848, 24146. és 24106., 1846, 22355., 1843, 21553., 1844, 19284. stb.) név többször is előfordul, azonban egyik sem többszörös gyermekgyilkos.

⁹ Tompos József: *A magyar ballada története*. Kolozsvár, 1909. 94—96. l.

¹⁰ Seprődi János: *Marosszéki dalgyűjtemény*. Ethn. 24:44.

ezen megállapítást. Az a szokatlanul könnyelmű erkölcsi felfogás, mely ennek a véres tettek több ízben is indító oka lehetett, olyan felháborodást keltett, melynek a ballada valamikor kifejezője volt. A ballada tárgyát tevő eseményt újabb esetek elhomályosították, s a régebbi részeket a nép mindig alakította, formálta, úgyhogy az újabb változatokban a balladának a valóságra vonatkoztatása csak az elterjedtségnek tulajdonítható. Seprődi mondja (i. h.), hogy a balladát állítólag egy gyergyói lány csinálta magáról. Bizonyosra nem vehetjük, — habár a székelyföldi változatok teljesebbek, mint a más vidékről valók, — hogy székelyföldi az alapszöveg, mert a balladát valami elkallódott ponyvatermékek is köszönhetjük. Hiszen Margarete is így panaszkodik a Faustban:

*Sie singen Lieder auf mich! Es ist böß von den Leuten!
Ein altes Märchen so;
Wer heisst sie's deuten? (I. 4092—4. sor.)*

A gyermekgyilkos nőt megéneklő balladánk tehát mind egy ismeretlen régi szövegre vezethetők vissza. Sajnos, nem rendelkezünk még elég adattal, hogy a kérdésnek végleges megoldását tisztán látnók, azonban fel akartuk hívni a figyelmet arra a körülményre, hogy nem minden aktuálitást megéneklő ballada olyan újkeletű, mint első pillanatban vélnők. A régiség mellett bizonyító motívumok ebben az esetben nem véletlenül kerültek balladavariánsainkba, mert éppen ezek a motívumok alkotják a ballada magját: nem közhelyek.

Dr. Dömötör Sándor.